

דין "מוכח מתוכו" בשטרות

פתיחה

במאמר זה ננסה לברר אם ניתן לפתור חוסר בהירות בשטר על-פי עדות חיצונית של מי שהיה עד להתחייבות בשטר, או שמא אין אפשרות לחייב שום חיוב שאיננו ברור מתוך לשון השטר. ננסה לבחון שאלה זו על-ידי עיון בסוגיות העוסקות בסוגים שונים של חוסר בהירות בשטר: חוסר בהירות באמיתות השטר, חוסר בהירות לגבי זהות המתחייב והזוכה בשטר וחוסר בהירות לגבי זמן ההשתעבוד בשטר. כמו כן ננסה לבדוק אם יש הבדל בשאלה זו בין שטר קניין לשטר ראייה.

א. דין "מוכח מתוכו" בגטין ובשטרי קניין

1. מחלוקת הראשונים בהבנת שיטתו של ר' מאיר

בטרם נדון בהלכה של "מוכח מתוכו" בשטר חוב, נעסוק תחילה במקור של דין "מוכח מתוכו" בגטין. לדיון בדין "מוכח מתוכו" בגטין יש להקדים את מחלוקת התנאים במשנה (גיטין פו.), בשאלה מה מכשיר גט להיות מסמך המגרש את האישה מבעלה. לדעת ר' מאיר, אם הבעל כותב: "הרי את מותרת לכל אדם ודין דיהבי לכי מינאי ספר תירוכין" ומחתים על כך עדים – הרי זה גט, ואם יצא גט זה מתחת יד האישה הרי זו מגורשת. לדעת ר' אלעזר, גם גט שלא חתמו עליו עדים כשר, אם נמסר בעדים. לדעת הר"ף (גיטין מז: מדפי האלפס) והרמב"ם (גירושין פרק א הל' טו), גם ר' אלעזר מודה שבהעדר עדי מסירה ניתן להכשיר את הגט על-ידי עדי חתימה, ואילו לדעת התוספות (גיטין ד. ד"ה דקיימא) והרא"ש (פרק ט ס"ז), ר' אלעזר לא הכשיר גט בעדי חתימה אלא בגלל שאנו סומכים על כך שמן הסתם נמסר בעדים.

המשנה (גיטין כד:) אומרת שבמקרה שכתב גט לגרש אישה גדולה, לא יגרש בו את הקטנה, אף-על-פי שהיא בעלת שם זהה, משום שצריך שהגט יהיה כתוב לשמה של המתגרשת. הגמרא (שם) דנה בדין זה:

כתב לגרש את הגדולה – לא יגרש בו את הקטנה. קטנה הוא דלא מצי מגרש ביה, הא גדולה מצי מגרש ביה, אמר רבא: זאת אומרת, שני יוסף בן שמעון הדרין בעיר אחת – מוציאין שטר חוב על אחרים... הכא נמי בעדי מסירה, ור' אלעזר היא.

הגמרא מדייקת מהמשנה שאת האישה הגדולה ניתן לגרש, למרות שיש אישה אחרת קטנה בעלת שם זהה. מדין זה מנסה הגמרא להסיק שגם תובע בשם יוסף בן שמעון יכול לגבות חוב בעזרת שטר חוב ששמו מוזכר בו, במצב שבו יש יוסף בן שמעון נוסף באותה עיר. הגמרא דוחה שבאמת אישה אינה מתגרשת בגט כאשר לא ברור שהוא מתייחס אליה, אלא שמדובר כאן בעדי מסירה, ור' אלעזר היא. כיוון שהיו עדי מסירה, אין בעיה לגרש אישה כשיש אישה נוספת עם שם זהה, כיוון שעדי המסירה יכולים לוודא שהמקבלת היא אשת המגרש שאליה התייחס הגט.

אולם עדיין לא ברור מדוע הגמרא לא העמידה בעדי מסירה גם לר' מאיר; הרי גם ר' מאיר, שחולק על ר' אלעזר וסובר שעדי מסירה בדרך-כלל אינם מעלים ואינם מורידים בהכשר השטר, לכאורה מודה שכאשר יש חוסר בהירות בשטר לאיזה אישה הוא מתייחס, עדי מסירה יוכלו לוודא שהשטר נמסר לאישה שעל גירושה חתמו העדים?

בשאלה זו נתקשו התוספות (שם ד"ה בעדי מסירה), וכך הם מיישבים:

אבל לר' מאיר בעינין שיהא מוכח מתוך החתימה שנכתב לשם זה האיש ואשה זו, ולא מהני עדי מסירה.

התוספות מוכיחים מזה שהגמרא לא הציעה פתרון זה אליבא דר' מאיר, שלר' מאיר אין שום פתרון למצב של שני יוסף בן שמעון, אם לא הוסיף סימן בחתימה כגון שהוא כהן – שאז השטר מוכח מתוכו, בלא שום עדות חיצונית. לכן, גם את המשנה שעוסקת בשניים ששלחו שני גטין שהשמות שבהם זהים (גיטין פו:) הם מעמידים במצב זה, וכן כתבו הרשב"א והריטב"א בחידושיהם (שם ד"ה מאן).

אולם הר"ן בשם הרמב"ן (יב: מדפי אלפס ד"ה הכא נמי; מח. מדפי אלפס ד"ה נותן שניהם לזו) חולק וטוען שאין זו ראייה ניצחת, וייתכן שהגמרא יכלה להעמיד גם אליבא דר' מאיר במקרה שעדי חתימה יודעים למי נמסר, אלא שהיא העדיפה ליישב אליבא דר'

אלעזר, כיוון שהרישא של אותה משנה היא אליבא דר' אלעזר. הרשב"א ותוספות הרא"ש (בחידושיהם כד: ד"ה אי הכי) הביאו בשם רבנו תם שלא גרס דר' אלעזר היא, ולדעתו גם ר' מאיר מודה שיועילו עדים שיודעים למי נמסר¹.

2. שטר חוב על דבר שיכול להזדייף

דין נוסף הקשור בדין "מוכח מתוכו", ומקרב אותנו אל הדיון בשטרי חוב, הוא דין שטר שנכתב על דבר שיכול להזדייף. בשו"ע (סי' מב סעי' א) נפסק:

אין כותבין שטר חוב על דבר שיכול להזדייף, ואם כתבו עליו – פסול אפילו לגבות בו לאלתר. רמ"א: ודוקא שטר חוב, אבל שטר אקנייתא כשר.

מקור דין זה הוא במשנה (גיטין כא:), שם נאמר שחכמים מכשירים שטר שנכתב על דבר שיכול להזדייף. הגמרא מזהה את שיטת חכמים עם שיטת ר' אלעזר, שעדי מסירת הגט הם המחילים את הגירושין. עוד מבואר בגמרא (כב:), שהכשר זה תקף דווקא בגטין ובשאר שטרי קניין, שאינם עשויים אלא לשעתם, ולא בשטרי חוב, שנאמר בהם "למען יעמדו ימים רבים"².

ונשאלת השאלה: מדוע לשיטת ר' מאיר גט על דבר שיכול להזדייף אינו מועיל? לדעת רש"י (גיטין כב: ד"ה ר' אלעזר), כיוון שר' מאיר מכשיר שטר בעדי חתימה בלבד, כל מה שיש בידו הוא עדים החתומים על גט שהוא ספק מזויף, מה שאין כן לר' אלעזר, שיש עדים שהגט שנמסר איננו מזויף. משמע מרש"י שגם ר' מאיר יכשיר גט על דבר שיכול להזדייף, אם הייתה האישה מביאה את העדים החתומים שיעידו שחתמו על גט זה. אולם התוספות (גיטין כב: ד"ה מאן) חולקים על רש"י:

אבל מה שפי' בקונטרס דלר' מאיר אשה הבאה לינשא בגט הכתוב על דבר שיכול להזדייף אינה צריכה עדי מסירה, ועדים החתומים בו אינה מביאה לפנינו אם יש מכירין חתימתן, ואי הוה ביה תנאה וזייפתיה ליכא דידע, משמע דאי הוי סהדי קמן הוה כשר. ואי אפשר לומר כן, דלר' מאיר בעינן שיהא מוכח מתוכו, כדמשמע בריש כל הגט (כד:), ובדבר שיכול להזדייף אין מוכיח מתוכו כלום.

התוספות דוחים את האפשרות שלר' מאיר ניתן להכשיר את הגט על ידי עדים כיוון שלדעתם לפי ר' מאיר צריך שהגט יהיה "מוכח מתוכו" בלא שום עדות חיצונית, ועדות חיצונית לא תכשיר את השטר. רש"י כנראה סבור כדעת הר"ן, הרמב"ן ורבנו תם, שלא צריך שהשטר יהיה מוכח מתוכו גם לר' מאיר.

3. האם דין "מוכח מתוכו" קיים גם לשיטת ר' אלעזר?

אנחנו פוסקים להלכה כר' אלעזר, שעדי מסירה כרת³, ואם כן דין "מוכח מתוכו" לכאורה אינו אליבא דהלכתא. אך הדברים אינם פשוטים, שכן יש להסתפק אם ר' אלעזר הקל בכתב היכול להזדייף רק כאשר יש עדי מסירה, וכל חידושו הוא שעדי מסירה מועילים כשאינן עדי חתימה, אך בהעדר עדי מסירה גם הוא מודה לר' מאיר בכל דיני השטר; או ששיטת ר' אלעזר היא שגם בהעדר עדי מסירה, כתב אינו צריך להיות מוכח מתוכו.

הש"ך (סי' מב ס"ק ב) עמד על כך שמהרמ"א משמע שבשטר קניין אין צורך בכתב שאינו יכול להזדייף אפילו כשאינן עדי מסירה, וכן כתב "נתיבות המשפט" (סי' א, ובסי' מט ס"ק ט)⁴. אולם לדעת "קצות החושן" (סי' מב ס"ק א) ו"תומים" (סי' מט ס"ק ה) והב"ח (סי' קצא אות א), כל מה שאנו מוצאים שר' אלעזר הקל בדברים העשויים להזדייף הוא במקרה שיש עדי מסירה שמשמשים כראיה במקום עדי החתימה, אך גם ר' אלעזר מודה שכאשר אין עדי מסירה צריך שיהיה השטר מוכח מתוכו, כר' מאיר.

¹ הב"ש (סי' קלו ס"ק ד) טען שיש בזה מחלוקת מחבר ורמ"א, שהמחבר כתב שכאשר יש שני יוסף בן שמעון צריך שיגרש אחד בפני השני, ומשמע שלא צריך "מוכח מתוכו", והרמ"א הביא שצריך שיכתבו סימן, משמע שצריך "מוכח מתוכו".

² בתוספות (כתובות כא. ד"ה ודוקא) מבואר שדברי ר' אלעזר שנפסקו בגטין ולא בשאר שטרות, הכוונה לגטין וכל שטרי קניין בניגוד לשטרי חוב, שעומדים לראיה; וכן כתב הר"ן (גיטין יא. מדפי אלפס).

³ כך נפסק בגיטין פו: . אלא שיש מחלוקת בין הראשונים אם נפסק כר' אלעזר אף בשאר שטרות. השו"ע (סי' נא סעי' ז) פוסק כדבר פשוט שעדי מסירה כרת על-פי הרמב"ם (מלוה ולוה פרק יא הל' ב) הרא"ש (גיטין פרק ט ס"ז) והתוספות (גיטין ד. ד"ה דקימא לן); אך הש"ך (שם ס"ק ט) מאריך שהרי"ף (גיטין מז. מדפי אלפס) והר"ן (שם) בשם הרמב"ן סברו שהלכה כר' אלעזר רק בגטין.

⁴ וכן משמע בסמ"ע (סי' קצא ס"ק א).

הטור (אבן העזר סי' קכד) פסק שבכתב שיכול להזדייף, אם אין עדי מסירה בפנינו אינו כשר, אפילו יבואו עדי חתימה ויאמרו שאינו מזויף. עולה מדבריו שהוא סבר כדעת הב"ח, ה"תומים" ו"קצות החושן", שגם לר' אלעזר בהעדר עדי מסירה בפנינו צריך שיהיה "מוכח מתוכו". נדמה שהטור דייק הלכה זו מדברי הרא"ש אביו בפסקיו (גיטין פרק ט סי' ז), שאף שחלק על הר"ף וסבר שלר' אלעזר אין מכשירים בעדי חתימה בלא עדי מסירה, אלא מפני שמסתמא יש עדי מסירה, כמו שהזכרנו לעיל; ומכל מקום יש משמעות להלכות שהן אליבא דר' מאיר, כיוון שגם ר' אלעזר מסכים להן כשאינן עדי מסירה בפנינו:

ועוד אני אומר דבכולהו איכא נפקותא גם לרבי אלעזר, דהא דאמר לדידיה שהעדים חותמין על הגט מפני תיקון העולם, והיכא שהגט חתום ביד האשה כהלכתו אינה צריכה להביא לפנינו עדי מסירה, שאנו תולין שכדין נמסר לה, הלכך נפקא מיניה בכשרות עדי חתימה לרבי אלעזר כמו לר' מאיר.

כיוון שהרא"ש סובר שהלכות שטרות לר' אלעזר בהעדר עדי מסירה הן כר' מאיר, והרא"ש בתוספותיו מסכים לדברי התוספות, שלר' מאיר צריך שהשטר יהיו מוכח מתוכו, עולה מדבריו שצריך שיהיה "מוכח מתוכו" בשטר קניין בלא עדי מסירה גם אליבא דהלכתא, וכדברי הטור (אבן העזר סי' קכד).⁵

בשאלה זו אנו מוצאים מחלוקת בראשונים בסוגית שטר חוב שכתוב בו "אני פלוני בן פלוני לויתי ממך" (בבא בתרא קעב):

ההוא שטרא דנפק לבי דינא דרב הונא, דהוה כתיב ביה "אני פלוני בר פלוני לויתי מנה ממך". אמר רב הונא: ממך – אפילו מריש גלותא, ואפילו משבור מלכא.

רב הונא מפקפק ביכולת להתחייב בלשון "ממך", שמשמע ממנו התחייבות גם למלך ולראש הגלות, שהסתברות שהלוו לו נמוכה. הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א והר"ן על אתר (ד"ה מינד) מבארים שהבעיה היא שלא מוכח מתוך לשון השטר מיהו התובע בשטר זה. ממשיכה הגמרא:

נפק (רבה) דק ואשכח, דתניא: גט שיש עליו עדים ואין בו זמן, אבא שאול אומר: אם כתוב בו גרשתיה היום – כשר; אלמא היום – ההוא יומא דנפיק ביה משמע, הכא נמי ממך – מההוא גברא דנפיק מתותי ידיה משמע. אמר ליה אביי: ודלמא אבא שאול כרבי אליעזר סבירא ליה, דאמר: עדי מסירה כרתי, אבל הכא ליחוש לנפילה! אמר ליה: לנפילה לא חיישינן.

רבה מוכיח מברייתא שכתוב בה שבגטין "אם כתוב בו גירשתיה היום – כשר", שלשון "ממך" נחשבת מוכחת מתוך השטר: כשם שכאשר כתוב בגט "היום" פירושו אותו יום שבו יצא הגט, כך כשכתוב "ממך" כוונתו למי שיוציא שטר זה. אביי דוחה, שמא לשון זו אינה נחשבת ל"מוכח מתוכו", אלא שהברייתא סבורה כר' אלעזר, שעדי מסירה כרתי ואין צריך "מוכח מתוכו" – אלא שרב הונא הסתפק משום חשש נפילה, שמא המתחייב לוה מאדם אחר ונפל ממנו ומצאו זה. ודחאו רבה, שאין חוששים לנפילה.

הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א והר"ן מתקשים, מדוע הוצרך אביי לומר שרב הונא הסתפק משום חשש נפילה, ולא סבר שהספק נבע מכך שאינו "מוכח מתוכו" – שהרי הוא דחה את הראיה מהברייתא, שנחשב "מוכח מתוכו"?

הרשב"א (ד"ה ממך) מתרץ שכיוון שרב הונא סובר כר' אלעזר, אין בעיה של "מוכח מתוכו" בשום אופן, כשיטת הש"ך ו"נתיבות המשפט" שהזכרנו לעיל (בהנחה שהרשב"א מדבר במקרה שאין עדי מסירה). ואילו הריטב"א (ד"ה אבל) סובר שהקושיה במקומה גם לשיטת ר' אלעזר, כיוון שגם הוא מודה שצריך "מוכח מתוכו" כשאין עדי מסירה בפנינו, כשיטת ה"תומים" ו"קצות החושן" והב"ח שהזכרנו לעיל.⁶

⁵ ה"בית יוסף" הציע כמה הסברים לדין זה: א) שדווקא בשטר הכתוב כדין יש חזקה שנעשה בפני עדי מסירה, אך כשלא נעשה כדין אין חזקה שנמסר בפני עדים; ודחה הסבר זה, שלפי זה לדעת הסוברים שדי בעדי חתימה יהיה כשר, וגם הב"ח דחה, שכן ברגע שיש עדים שאינו מזויף אין סיבה שלא תפעל החזקה שהיו עדי מסירה. ב) שטר שיכול להזדייף דומה למזויף מתוכו, אלא שבמזויף ממש פסלו אף בעדי מסירה, וכאן שאינו מזויף ממש הכשירו בעדי מסירה. ג) גזרו עדי חתימה בפנינו, אטו אין עדי חתימה בפנינו. הב"ח שם דחה את האפשרות שטעם הדין הוא משום שצריך "מוכח מתוכו", כיוון שאנו מניחים שיש עדי מסירה לשיטת הרא"ש (גיטין פרק ב סי' כד), ובמקרה כזה הלכה כר' אלעזר, שאין צריך "מוכח מתוכו". הב"ח לשיטתו (סי' קצא), שכאשר אין עדי מסירה צריך "מוכח מתוכו", דלא כש"ך. הב"ש (סי' ג) דחה את האפשרות שהבעיה היא "מוכח מתוכו", משום שאם כן דיין זה אינו נכון לרמב"ם, שלא מצריך "מוכח מתוכו", ורע"א בהגהותיו (שם) השיג עליו, שלא ברור ברמב"ם שאין צריך "מוכח מתוכו".

⁶ לקמן בהמשך המאמר נראה כיצד מיישב הריטב"א קושיה זו.

ב. דין "מוכח מתוכו" בשטרי חוב לעומת שטרי קניין

1. הסתירה בדברי הראשונים

בהנחה שהלכה כר' אלעזר גם בשטרי חוב, כמו שעולה מפסקי השו"ע (סי' נא סעי' ז; סי' מ סעי' ב), כדי לפסוק להלכה את דין "מוכח מתוכו" בשטרי חוב צריך להניח שתי הנחות:

א. שיטת ר' מאיר היא שצריך שהשטר יהיה מוכח מתוכו, כשיטת התוספות, הרשב"א והריטב"א.

ב. גם ר' אלעזר מודה לר' מאיר שצריך שהשטר יהיה מוכח מתוכו כשאין עדי מסירה בפנינו, כשיטת הריטב"א, הרא"ש, הב"ח, ה"תומים" ו"קצות החושן".

אולם למרות זאת, אנו מוצאים שהר"ן והרמב"ן, שלעיל סברו שאפילו לדעת ר' מאיר אין צורך שהשטר יהיה מוכח מתוכו, הצריכו ששטר חוב יהיה מוכח מתוכו בשתי סוגיות:

א. בכבא בתרא (קעב: ד"ה מינד), טענו הרמב"ן והר"ן שהבעיה בשטר שכתוב בו "אני פלוני בר פלוני לוייתי מנה ממך" היא שהוא איננו מוכח מתוכו, כמו שהזכרנו לעיל.

ב. בכתובות (צד:): הגמרא דנה במצב שבו שני שטרות בתאריך זהה מקנים זכויות זהות לשני אנשים שונים:

אתמר: ב' שטרות היוצאים ביום אחד, רב אמר: חולקין, ושמואל אמר: שודא דדייני.

רב אומר ששני האנשים שזכו מכוח השטר יחלקו בזכויות שקיבלו בו, ואילו שמואל סובר שרק אחד מהם יקבל על-פי הכרעת הדיינים – לרש"י (ד"ה שודא דדייני) על-פי אומדנא ולרבנו תם באופן שרירותי (תוספות כתובות פח: ד"ה שודא). טוען הר"ן (נד: מדפי אלפס), שכל מה שאמר שמואל שההלכה שהולכים בתר הכרעת הדיינים היא בשטרי מקח, שאז אנו מסתפקים איזה מהשטרות נמסר ראשון, אך בשטרי הודאות והלוואות, גם שמואל מודה שבשני שטרות היוצאים ביום אחד יחלוקו, כיוון שמה שמוכח מתוך לשון השטר הוא הקובע. מסיבה זו, לדעתו, אם כתוב בשטר "ניסן" סתם אין גובים אלא מסוף ניסן, אפילו יבואו עדים שבראש חודש לווה. כאן אמנם אין פסול של שטר שאינו מוכח מתוכו, אך נקבע שעדות חיצונית לשטר אינה מועילה.

קושיה הפוכה מתעוררת בשיטת הרא"ש. מצד אחד הראינו לעיל שהרא"ש בגטין מסכים לשיטת התוספות, שצריך שהשטר יהיה מוכח מתוכו; ומצד שני בשטר חוב אינו מצריך "מוכח מתוכו", כמו שעולה בתשובת הרא"ש (כלל סח סי' לב) לגבי טעות סופר בשם שבשטר:

מאחר שהעדים מכירין ויודעין שנכתבה רחל במקום לאה, יכתבו שטר אחר, דכל טעות סופר בשטרות חוזר. ואפילו אם לא היו כותבין שטר אחר, והיה השטר בא לפני, והיה מתברר שהיה בו טעות סופר, הייתי מכשירו. כדאמרין: אחריות טעות סופר הוא.

השו"ע (סי' מט סעי' ו) הביא הלכה זו בשם "יש מי שאומר". ה"תומים" (סי' ק) טוען שהשו"ע הביא דין זה בשם "יש מי שאומר" לא מפני שזהו דין שלא הביאוהו שאר הפוסקים, אלא מפני שהוא שנוי במחלוקת⁷, שהרי צריך שהשטר יהיה מוכח מתוכו בהעדר עדי מסירה, ואין מועיל מה שהעדים אומרים שטעו.

לדעת ה"תומים", את שיטת הרא"ש ניתן להסביר בשני כיוונים:

א. הרא"ש סובר כר"ן בשם הרמב"ן, רש"י ורבנו תם (גיטין כד:), שאין צריך "מוכח מתוכו" בשטרות.

ב. הרא"ש סובר שגם בשטרי חוב צריך עדי מסירה, ואנו אומרים שמסתמא היו עדי מסירה, ומסיבה זו אינו מצריך "מוכח מתוכו", אך לפי מה שאנו פוסקים שאין צריך עדי מסירה וסומכים על עדי חתימה, צריך "מוכח מתוכו".

לענ"ד, שתי האפשרויות שהעלה ה"תומים" קשה לקבלן:

⁷ הטור (סי' טז) בשם ר' ישעיה, כותב שבמקרה שהודיע התובע שאין לו ראיה, השני נשבע ונפטר, והשו"ע (שם סעי' ב) מביאו בשם "יש מי שאומר", למרות שאין בדין זה מחלוקת. הסמ"ע (סי' טז ס"ק ח) מבאר שכך דרכו של השו"ע, לכתוב דין בשם "יש מי שאומר" גם אם אין בו מחלוקת, כיוון שלא הוזכר בשום פוסק אחר. כמו כן מזכיר הסמ"ע עיקרון זה (סי' פא ס"ק מא), לגבי ההלכה שהביא הטור בשם הרא"ש והשו"ע בשם "יש מי שאומר", שאם תבעו והודה אין טענת השבעה.

א. הרי הראינו לעיל ששיטת הרא"ש איננה כרמב"ן והר"ן, אלא הוא סובר כתוספות, שצריך "מוכח מתוכו" בשטרות.

ב. הטענה שהרא"ש מצריך עדי מסירה גם בשטרי חוב היא קשה מאוד, כמו שנבאר.

הבסיס לטענה זו הוא דברי הרא"ש בגיטין (פרק ט ס"ז):

וכן הלכתא, בין בשטרי מכר ומתנה ובין בשטרי הלוואה – בעינן עדי מסירה.

ה"תומים" הסיק ממה שכתוב "דבעינן (=שצריך) עדי מסירה" שלדעת הרא"ש, כשם שעדי חתימה אינם מועילים בשטרי קניין בלא עדי מסירה אלא בגלל שמסתמא היו גם עדי מסירה, כך גם בשטרי חוב. כך גם דייק הגר"א וסרמן (קוב"ש ח"א בבא בתרא תרכב), והסיק משם ששטרי חוב אין תפקידם רק לעשות קול, שהרי לכך מועילים עדי חתימה לבד, אלא יוצרים קניין שלשמו צריך עדי מסירה.

אולם ה"תפארת שמואל" (על דברי הרא"ש בגיטין אות ג) וה"קרבן נתנאל" (אות ש) כתבו שלא מסתבר שזו כוונת הרא"ש, שאין לה מקור בשום גמרא ובשום פוסק. לכן טוען ה"קרבן נתנאל" שהוא טעות סופר, וצריך לומר "דמהני עדי מסירה" – כלומר שבשטרי חוב מועילים עדי מסירה, במקום "דבעינן עדי מסירה". לדעתנו, המעיין בדברי הרא"ש יראה שצודק ה"קרבן נתנאל", שהרי בפסקה זו הרא"ש עדיין איננו עוסק בשאלה אם צריך עדי מסירה נוסף על עדי החתימה, אלא בשאלה אם ר' אלעזר נפסק להלכה גם בשטרי חוב.

גם הגר"א וסרמן עצמו (שם) התקשה בהבנתו את דברי הרא"ש, שהרי הרא"ש בגיטין (פרק א ס"י יא) פסק בשטרי חוב העולים בערכאות שהם מועילים לגבות ממשועבדים, למרות שאין עדי מסירה.

2. שיטת האחרונים, ששטרי חוב הם שטרי קניין

לדעתנו, המפתח ליישוב הסתירה בדברי הראשונים נמצא בהבחנה בין שטרי ראייה לשטרי קניין. אולם תחילה עלינו לברר שאכן שטרי חוב הם שטרי ראייה ולא שטרי קניין, היינו שהם מעידים על חיוב קיים ואינם יוצרים אותו.

אחת ההוכחות המרכזיות לכך ששטר חוב הוא שטר ראייה היא מדברי התוספות (גיטין כ: ד"ה וכותב). הגמרא שם מתלבטת אם בגט, שיש בו דין של ספר המקנה וצריך הבעל המגרש לתת גט על נייר שלו, יכולה אישה להקנות לו מנייר שלה לצורך הגט. שורש הספק בגמרא הוא אם האישה יודעת להקנות בכנות נייר לבעל, כאשר היא יודעת שהנייר יחזור אליה כגט. הגמרא מביאה ראייה מזקן שהיה מלווה לכל בני הכפר ומשתמש בניירותיו, למרות שהוא איננו המתחייב, אלא שהקנה ללווה המתחייב. התוספות במקום מתקשים על דברי הגמרא, שלומדת משטרי הלוואה לגטין:

ואם תאמר: מה ענין שטרי הלוואה לגט, דאינם אלא לראיה, ואפי' במלווה על פה היה גובה ממשעבדי אי לא משום דאין לה קול, כדאמרינן בחזקת הבתים (ב"ב מב.) דמאן דיזיף בצנעה יזיף ומכר, שיש לו קול, אמרינן (שם מא:): המוכר שדהו בעדים גובה מנכסים משועבדים.

לדעת התוספות, שטרי הלוואה שונים במהותם מגטין, שהרי שטרי הלוואה אינם אלא ראייה על חיוב שנוצר קודם לכן בהלוואה, אך גט הוא שטר שמקנה לאישה את חירותה, ולכן דווקא בו יש צורך שהנייר יהיה של המקנה.

התוספות מביאים ראייה לכך ששטרי הלוואה אינם אלא שטרי ראייה משני דינים שבהם יש גבייה מנכסים משועבדים גם בלא שטר: האחד, דין הגמרא (בבא בתרא קעו.), שמעיקר הדין, למאן דאמר "שיעבודא דאורייתא" במלווה על-פי גובים ממשועבדים, לולי התקנה משום פסידא דלקוחות, שלא שמעו על הלוואה בעל פה כשקנו; והשני דין הגמרא (בבא בתרא מא:): שמוכר שדהו בעדים גובים ממשועבדים גם בלי שטר, כיוון שיש קול. הרשב"א והרמב"ן (שם ד"ה ובא) הביאו ראייה נוספת ששטר חוב הוא ראייה, משטר העולה בערכאות, שמועיל כיוון שגויים שבערכאות נאמנים, אף-על-פי שאינם יכולים לערוך שטר קניין (גיטין י:).

ותירצו התוספות, שלפעמים היו נותנים לאותו זקן גם שטרי מתנה, ואף-על-פי-כן כתבם על ניירותיו, וכן כתבו הרשב"א והרא"ש בתוספותיו.⁸

בקרב כמה מן האחרונים רווחת ההשקפה ששטרי חוב הם שטרי קניין. אחד מהם הוא הגר"א וסרמן (קוב"ש ח"א תרכב), שלמד זאת מהבנתו בשיטת הרא"ש, שיש צורך בעדי מסירה בשטרי חוב, כמו שהבאנו לעיל, וכבר דחינו לעיל הבנה זו.⁹

⁸ הרמב"ן הוסיף מקרה שמשעבד מיטלטלין אגב קרקע, או שמקנה בו שטר חוב – שהם שטרי קניין. אולם כולם הסכימו ששטר הלוואה רגיל איננו שטר קניין.

בעלי "קצות החושן" ו"נתיבות המשפט" נזקקו לקביעה זו בעקבות דברי הרא"ש (בבא בתרא פרק י' ס"י כג) שנפסקו בשו"ע (סי' סו סע' יד), שאי אפשר למכור שדה על-ידי כתיבה ומסירה של שטר שהוא ראייה על מכר. טעם הדבר, שלא יעלה על הדעת שהקניית שטר ראייה תועיל להקנות שדה, שגם המוכר עצמו לא יכול היה לזכות בה בזכות שטר זה. אך מקשה הרא"ש: מדוע ניתן להקנות שטר חוב? הרי גם הוא עומד לראיה בלבד, ומתריך:

ולא דמי לשטר חוב, דהתם לא שייך בה קנין, אלא ממון שהלוהו נתחייב לו בעל פה והשטר נכתב לגבות ממשעבדי, ובמסירת שטר חוב קונה את שעבוד הנכסים וגם החוב בתקנת חכמים, וכיון שקנה החוב קנה גם שעבוד הנכסים הכתוב בשטר. אבל בקניית שדה לא אלים כח לוקח שני לקנות בשטר, שגם הראשון לא קנה בו.

כלומר, בשטר חוב אין שייך להקנות את השטר שנעשה בו החוב, כמו בקניין, כיוון שהחוב נוצר בלא שטר אלא בעל-פה, והשטר הוא רק כלי עזר לגבות ממשועבדים; אלא שתיקנו חכמים שיוכלו להקנות חוב עם שעבוד נכסים בעזרת מסירת השטר, משום "נעילת דלת"¹⁰. מדברי הרא"ש הללו עולה ששטרי חוב רגילים הם שטרי ראייה, ולכן יש צורך בתקנת חכמים כדי להקנותם.

אולם בעלי "קצות החושן" (סי"ק כ) ו"נתיבות המשפט" (סי"ק כג) התקשו: למאן דאמר שמכירת שטרות מדאורייתא, כיצד תועיל מכירת שטר חוב אם השטר הוא רק לראיה? לכן הם טוענים ששטרי חוב הם שטרי קניין¹¹, שבהם אדם משעבד את נכסיו¹². בכך

⁹ הגר"א וסרמן הוכיח גם מדברי הרא"ש (בפרק גט פשוט) שצריך בשטר חוב גם עדי מסירה. אולם לענ"ד גם משם אין ראיה. מה שכתב הרא"ש (פרק גט פשוט ס' ז) אין כוונתו לומר שלר' אלעזר בכל שטר חוב גובים ממשועבדים, רק בגלל שמסתמא היו בעדי מסירה, אלא שכיוון שבגיטין אנו רואים שלר' אלעזר, כאשר יש שני עדי חתימה אנו אומרים שמסתמא היו עדים גם למסירה (כשיטת הרא"ש בגיטין פרק ט' ס"ז, שאין עדי חתימה מועילים בגט אלא אם מסר בפני עדי מסירה, בניגוד לרי"ף שם); אם כן ניתן להניח גם במקרה שיש לנו רק עד אחד חתום בשטר חוב שמסתמא נמסר בפניו, ולכן לדעתו עד אחד בכתב יכול להצטרף לעד אחד במסירה לגבות ממשועבדים, כיוון שנעשו כשני עדים על המסירה. אך במקום שיש שני עדים שחתמו, לא נראה שאנו זקוקים לעדי מסירה, שמסתמא היו כדי לגבות ממשועבדים.

הגר"א וסרמן (באות תרא) דן בדין הגמרא (בבא מציעא יז). בשטר שנמחל שעבודו, היינו שכבר פרעו את החוב שבו או מחלוהו, שלא ניתן להשתמש בו לגביית מלווה אחר. לפי מי שסובר ששטר הוא שטר קניין – הדין מובן, שהרי צריך שיהיה שטר שיקנה בו הלווה את השעבוד מחדש, והשטר הקודם משעבד נכסים רק לחוב הקודם. אולם לפי מי שסובר שכל העניין הוא קול, לכאורה הקול עדיין קיים, אם כן מה הבעיה לחזור ולגבות בו? הגר"א וסרמן נדחק לומר שגם במקום שיש קול, כיוון שאין שטר אין גבייה. אולם לענ"ד יש לומר שהפירעון מבטל את הקול של השטר הראשון.

ויש לעיין בדברי הש"ך (סי' נה ס"ק ו), שהביא את דברי הרא"ש בפירושו (נדרים כז: ד"ה ר' יוסי), שאין חוזרים וגובים בשטר שנמחל מקצת שעבודו אם לא בכתיבה ומסירה, וכן כתב המרדכי (גיטין שנה).

כתיבה ומסירה היא הדרך שבה מקנים שטרות על-פי הגמרא (בבא בתרא עו), היינו שהמקנה כותב על שטר אחר שהוא מקנה שטר חוב זה וכל השעבוד שיש בו, ואז מוסר את שטר החוב לקונה.

הש"ך שם נתקשה: מה שייך להקנות שטר שנמחל שעבודו בכתיבה ומסירה? הרי צריך לכתוב "כל שעבוד דאית ביה" – ואין בו שום שעבוד! לכן פירש שכוונת הרא"ש היא שכיוון שכדי לגבות בו שוב צריך כתיבה ומסירה, וזה אינו שייך בשטר שנמחל שעבודו, לכן הוא דוחה פירושו זה ברא"ש. אולם לפי דברינו בשיטת הרא"ש ניתן לומר שכל הבעיה של "נמחל שעבודו" הוא שבטל הקול של הלוואה הראשונה, ואם כן על-ידי כתיבה ומסירה נוצר קול חדש.

עוד יש להעיר שלכאורה בזה תלויה מחלוקת האחרונים בדין שטר שנמחל שעבודו. דעת הסמ"ע (סי' מח ס"ק א) היא שהשטר גובה מבני חורין, ורק ממשועבדים אינו גובה, וזהו כדברינו, שכל הבעיה היא קול (ואף-על-פי שברא"ש משמע שצריך כתיבה ומסירה אפילו לגבות מבני חורין, וזהו רק מפני שסובר שקנסו שמה יגבה בשטר זה שלא כדין, כמו במקדם, אך לדעת הסמ"ע אין סברה כאן לקנוס כמו במקדם, כיוון שמעיקרו נעשה כדין). לעומת זאת, דעת הש"ך (סי' ב) היא שאינו גובה בשטר זה כלל, מפני שזהו אינו שטר שמקנה שעבוד על החוב החדש.

¹⁰ כך גם מבארים הסמ"ע (סי' סו ס"ק לח), הרא"ש והטור, וכן הביא הש"ך (סי' ק מו).

¹¹ "נתיבות המשפט" מודה שלא כל שטר חוב הוא שטר קניין, ואף-על-פי-כן יועיל בו קניין כתיבה ומסירה מדרבנן, משום "נעילת דלת", כדברי הסמ"ע. בכך מיישב "נתיבות המשפט" את פסק השו"ע (סי' סו סע' ו), שכתב ידו ושטר חוב שחתומים בו עכו"ם (שהוא בוודאי רק שטר ראייה, על-פי הגמרא (גיטין י:)), שעדים גויים אינם מועילים בשטר קניין) נקנים בכתיבה ומסירה. זאת בניגוד ל"קצות החושן", שטען שכל שטרי חוב הם שטרי קניין, ולכן נדחק בהסבר דין הקנאת שטר חוב בערכאות של עכו"ם, שהוא רק לפי שיטת ר' ישעיה והרמב"ן, שחולקים על הרא"ש הנ"ל וסוברים שגם שטרי ראייה נקנים בכתיבה ומסירה.

¹² נפסק בשו"ע (סי' מה סע' יג), על-פי תשובת הרא"ש (כלל ס' ס"ה), שאם נפסל השטר כיוון שחתמו פסולים עם הכשרים – יכולים העדים לחזור ולהעיד אם הם זוכרים את העדות. הסמ"ע שם התקשה, שהרי במקרה שנמצא אחד מהם קרוב או פסול בעדות על-פה, אינם יכולים לחזור ולהעיד. הסמ"ע תריך שכיוון ששיטת הרא"ש שכדי שתיבטל עדות משום "נמצא אחד מהם קרוב או פסול" צריך שהעדים יהיו יחד גם בראייה וגם בהגדה, והגדה בשטר אינה הגדה.

ייתב בעל "קצות החושן" את שאלת התוספות (גיטין כ): שהזכרנו לעיל, מדוע צריך ספר המקנה בשטר חוב. אולם בעלי "קצות החושן" ו"נתיבות המשפט" התקשו: כיצד השטר משעבד נכסים שהם כבר משועבדים לחוב מדאורייתא?

בעל "קצות החושן" תירץ שאדם יכול לשעבד את נכסיו מחדש גם על חוב שכבר יש עליו שעבוד. בעל "נתיבות המשפט" (ס"ק כג), לעומת זאת, טוען שאין מושג של שעבוד נוסף על חוב. לדעתו, הסיבה שהשטר יוצר שעבוד היא שגם למאן דאמר "שיעבודא דאורייתא" הפקיעו חכמים את השעבוד ממלווה על-פה, לכן צריך לשעבד את הנכסים מחדש על-ידי שטר. וכך כתב גם ה"תומים" (סי' מט ס"ק ח)¹³.

אולם יש לדחות טענה זו, משתי סיבות:

א. חלק גדול מהראשונים סוברים שחכמים לא הפקיעו את השעבוד מדאורייתא, לכן השטר משמש רק לראיה ולא ליצירת שעבוד¹⁴.

ב. גם לפי השיטות שהביא "נתיבות המשפט", שחכמים הפקיעו את השעבוד במלווה על-פה, אין סברה לומר שעקרוהו גם ממלווה בשטר בלא סיבה.

לכן אין צורך בכך שהשטר ייצור שעבוד שכבר קיים, אלא נראה שהשטר הוא לראיה בלבד.

3. הסבר שיטת הרא"ש בשטרי חוב

נחזור לענייננו. עסקנו בשאלה מה פשר שיטת הרא"ש, שסובר בגטין שהשטר צריך להיות מוכח מתוכו, ואילו בשטר חוב מכשיר אפילו שטר שיש בו טעות בשמו של המתחייב.

בעל "נתיבות המשפט" (סי' מט ס"ק ה) טוען שדברי הרא"ש בתשובה, שהכשיר שטר חוב שיש בו טעות בשם המתחייב, קשים גם אילו הרא"ש היה מאמץ לגבי גטין את שיטת החולקים עליו (רש"י, ר"ן ורמב"ן), וסובר שאין דין "מוכח מתוכו" בשטרות – כפי שסבר "נתיבות המשפט" עצמו (סי' מב ס"ק א), כנזכר לעיל. טעמו הוא שכאן אין מדובר רק בניסוח בלתי ברור, שמתברר על-ידי עדות חיצונית, אלא בניסוח שאיננו נכון, שהרי כתוב בשטר "רחל" במקום "לאה". שטר כזה הוא שטר פסול ממש, וכשם שאי אפשר להכשיר שטר פסול על-ידי תיקון של העדים, אלא אם נעשה בתאריך שבשטר, כך אי אפשר לגבות בשטר שכתוב בו "רחל" מלאה, כשהדבר לא תוקן באותו יום בגוף השטר.

בעלי "נתיבות המשפט" וה"תומים" (סי' מט ס"ק ח) לומדים דין זה מהשו"ע (סי' מה סעי' יד-טו):

יד. היו העדים מרוחקים מהכתב יתר על שני שיטין, והיה הריוח שבין הכתב והעדים מלא בעדים פסולים או קרובים – הרי זה כשר, שהרי אינו יכול להזדייף. ואם נראה השטר בבית דין קודם שמילאוהו בקרובים או פסולים

בתשובה אחרת (שם סי' ג) פסק שאינם יכולים לחזור ולהגיד, מפני ששם פסק כדעת הרי"ף והרמב"ם, שנפסלו גם בראייה יחד בלא הגדה. הש"ך (ס"ק כד) פוסק כדעת הרי"ף, ולכן מחלק בין מקרה שראו כאחד למקרה שלא ראו כאחד, אולם "קצות החושן" (ס"ק ה) טוען שאין זה משנה אם ראו כאחד את ההלוואה או לא, כיוון שההתחייבות בשטר היא התחייבות נפרדת, ולכן למרות שראו כאחד יכולים לחזור ולהגיד. המציאות היחידה שנפסלים העדים היא כששמעו יחד עם הפסולים את הלווה מצווה לכתוב שטר, ואז לא יוכלו לחזור ולהעיד, גם אם הם זוכרים. מחלוקת זו בין הסמ"ע והש"ך לבין "קצות החושן" תלויה בשאלה אם השטר הוא ראיה על ההלוואה או התחייבות חדשה. "קצות החושן" לשיטתו, ששטרי חוב הם שטרי קניין, והש"ך והסמ"ע לשיטתם, שהם שטרי ראיה, וכתובה ומסירה מועילים רק מדרבנן.

¹³ טענה זו מבוססת על דברי התוספות (בבא מציעא ד: ד"ה אין), שהסבירו כיצד ר' יוחנן, שסובר ש"שיעבודא דאורייתא", אומר שכופר בממון שיש עליו עדים אינו נחשב לכפירת שעבוד קרקעות, וטוען שכיוון שהפקיעו חכמים את השעבוד מדאורייתא במלווה על-פה, נחשב המלווה כמי שמחל שעבודו (וכן כתבו הרי"ן בשבועות יז: מדפי אלפס; הריטב"א שבועות לז: ד"ה היינו). כך גם ניתן להבין את דברי הרי"ף (בבא בתרא פג.), שיישב שהסיבה שרב פפא – שסובר ש"שיעבודא דאורייתא" – נזקק לומר שגובין מן היורשים משום "נעילת דלת", ולא בגלל "שיעבודא דאורייתא", היא שרבנן הפקיעו שעבוד נכסים במלווה על-פה.

¹⁴ שיטת הרמב"ן, המובאת ברא"ש (שבועות פרק ה סי' ג) ובריטב"א (שבועות לז: ד"ה היינו), היא שחכמים לא ביטלו את השעבוד. מה שאנחנו מוצאים בגמרא, שנשבעים מול עדי מלווה על-פה ואינו נחשב תביעה על שעבוד קרקעות, שאין נשבעין עליה – זה רק מפני שבפועל אי אפשר לגבותם על-פי הודאתו, כיוון שאין לדבר קול.

שיטת התוספות (שבועות לז: ד"ה ואין) והרא"ש שם, שכדי שיהיה חייב שבועה דאורייתא אפילו במלווה על-פה צריך להעמיד ב"מחל על השעבוד", או שאין לו קרקע. אם כן, לשיטת אלו אין מקום לומר שהשטר משעבד, אלא הוא שטר ראיה בלבד.

– שוב אין לו תקנה. אבל אם הוכשר על ידי מילוי קרובים קודם שבא לב"ד, אפילו עשאו המלוה מדעתו, שלא מדעת הלוה – כשר. וי"א דדוקא שמילאוהו מדעת הלוה, אבל אם מילאוהו שלא מדעת הלוה – פסול. טו. הא דמכשרינן במילאוהו בקרובים או פסולים, אם הוא שטר שאין בו קנין, דוקא שמילאוהו ביום שנכתב ונחתם. אבל אם מילאוהו למחר וליומא אחרא, אפילו במצות הלוה – פסול.

המקור להלכה זו הוא בפסקי הרא"ש (בבא בתרא פרק י"ג). בגמרא (בבא בתרא קסב.) מבואר ששטר שיש בו רווח של שתי שורות בין חתימת העדים לתוכן השטר – פסול, מפני שיכול להזדייף בקלות אם מישהו יחליט לכתוב שורה ברווח בין התוכן לעדים, ולחתוך את מה שנאמר למעלה. בגמרא נאמר שניתן להכשיר שטר כזה על-ידי מילוי הרווח בחתימות של עדים נוספים, אפילו אם הם עדים פסולים, כגון קרובים, כיוון שברגע שהרווח מלא השטר אינו יכול להזדייף.

הרא"ש מביא את דברי רבנו יונה, שסובר שכדי להכשיר על-ידי מילוי קרובים שטר שחתימת עדי מרוחקת שני שיטין מגוף השטר, צריך את דעת הלווה, וצריך שייעשה באותו יום שבו נכתב השטר. טעמו של רבנו יונה הוא שבלא מילוי קרובים אין כאן שטר ואין כאן שעבוד, לכן פעולת ההכשרה דומה לכתבת שטר מחדש, דעת הלווה נצרכת והתאריך שבשטר צריך להיות תואם את תאריך ההכשר.

אולם לכאורה קשה, מדוע שטר שהכשירוהו שלא מדעת הלווה או לאחר זמנו יהיה פסול? הרי אם נניח ששטר חוב הוא שטר ראייה, ואין תפקידו אלא להפיץ קול, כדברי התוספות (גיטין כ: ד"ה וכותב) והרא"ש בתוספותיו, הרי כיוון שבשעה שנכתב, אפילו בהרחקת שני שיטין, והוציאו העדים קול כראוי, מה אכפת לי שהשטר תוקן רק אחר-כך ושלא מדעתו?

מתוקף קושיה זו טענו בעלי "נתיבות המשפט" (סי"ק ה; סי"ט סו"ק כג) וה"תומים" (סי"ט מט"ק ח) ששטר חוב לדעת השו"ע הוא שטר קניין, שתפקידו להקנות את השעבוד מהלווה למלווה, ושטר פסול, כגון שהרחיקו שני שיטין או שכתוב בו "רחל" במקום "לאה", לטענת בעל "נתיבות המשפט" לעיל, אינו יכול להקנות את השעבוד גם אם הפיץ קול.

אולם נראה שמסקנה זו אינה הכרחית בדעת השו"ע. אמנם לדעת רבנו יונה צריך להכשיר השטר דווקא מדעת הלווה, אבל השו"ע סתם כדעת הרא"ש, שהמלווה יכול להכשיר את השטר מדעתו, והביא את דברי רבנו יונה ב"יש אומרים". לדעת הסמ"ע (סי"ק לו) גם סעיף טו, המצריך שיכשיר את השטר בתאריך הראשון, הוא לדעת רבנו יונה בלבד, אך לדעת הרא"ש, כשם שיכול המלווה לתקן מדעת עצמו הוא יכול לעשות זאת גם בזמן אחר. לכן טען הסמ"ע שסעיף טו הוא המשך של דעת ה"יש אומרים" שבסעיף יד, והלכה כסתם. אמנם הש"ך (סי"ק כו) חולק על הסמ"ע וטוען שגם הרא"ש מסכים לדברי רבנו יונה בסעיף טו; אולם אם נאמץ את פירושו של הסמ"ע, הרי ששטר שנכתב בפסול ניתן להכשירו בלא דעת הלווה, וגם אחרי התאריך המקורי.

נדמה שלאור זאת ניתן ליישב את הסתירה בדברי הראשונים בעניין "מוכה מתוכו": שיטת הרא"ש, שהסיבה שצריך "מוכה מתוכו" בגיטין, היא שזהו שטר קניין – שם סביר לומר שכיוון שהשטר מחולל את הקניין, אין הקניין חל אלא לפי הכתוב בשטר. אבל בשטרי חוב, שהם שטרי ראייה וכל תפקידם להפיץ קול, אין זה משנה מה כתוב בשטר, אלא השאלה היא כיצד העדים הפיצו את הקול; לכן כשיש טעות סופר בשטר, או שהרחיקו בו שני שיטין, אם העדים מבררים שהקול הופץ כראוי, אין בעיה לגבות מהתאריך שבשטר.

נביא כאן שתי דוגמאות לחילוק זה:

א. כבר הזכרנו שלדעת הריטב"א (בבא בתרא קעב: ד"ה ליחוש), כאשר אין עדי מסירה בפנינו צריך שהשטר יהיה מוכח מתוכו. לאור זאת התקשה, מדוע הוצרך אביי לומר ששטר שכתוב בו "אני פלוני בן פלוני לויתי ממך" פסול משום חשש נפילה, ולא משום חשש "מוכה מתוכו". ותירץ הריטב"א שאביי סבר שלא שייך "מוכה מתוכו" בשטרי ראייה, אלא בשטרי קניין.

ב. הרמ"א (סי"ק צע"ט) פוסק שכאשר הקונה שילם תשלום חלקי למוכר תמורת שדהו, אך גם כתב שטר על הקניין ואחר-כך חזר בו, אין אומרים שקנה כנגד מעותיו (כמו במקרה שלא כתב שטר), אלא שהמקח כולו בטל, שאין שטר לחצאין. בעל "קצות החושן" (סי"ק י) מקשה מדין "פוחתת כתובתה" (כתובות פז:), שגובה חמש מאות מכוח השטר אף-על-פי

שכתוב בשטר אלף, ותירץ שיש לחלק בין שטרי ראייה, שכל תפקידם להפיץ קול, ולכן מקבלים אותם לחצאין, לבין שטרי קניין שעליהם אמר הרמ"א שאין שטר לחצאין; וכן כתב בעל "נתיבות המשפט" (שם ס"ק ט'¹⁵).

נראה שחלוקה זו מיישבת גם את שיטתם ההפוכה של הר"ן והרמב"ן, שלמרות שלא הזקיקו "מוכח מתוכו" בגטין, הזקיקו "מוכח מתוכו" בשטרי חוב. הטעם לכך הוא שבשטרי קניין ניתן לומר שמה שהתכוונו העדים בכתיבתם הוא הקובע; אך בשטרי ראייה, שכל תפקיד השטר הוא לעשות קול, אין זה משנה מה כוונתם, אלא מה נכתב בפועל, כמו שכתבו הר"ן בכתובות (נד. מדפי אלפט), הריטב"א והרא"ה (צד: ד"ה ומיהו):

אין לנו לדון בו אלא מן הזמן שהוא מוציא קול, וידוע הוא שאינו מוציא קול אלא מן הזמן הברור שבו דבא מזדהרי לקוחות.

לפי דברינו, המחלוקת אם צריך "מוכח מתוכו" בשטרי חוב תלויה בשאלה הטכנית, כיצד מופץ הקול: לפי שיטת הרא"ש העדים הם שמפיצים את הקול¹⁶, ואילו לשיטת הרמב"ן, הר"ן ורבנו יונה בשטר שהרחיקו שני שיטין השטר עצמו יוצר את הקול, ולכן השעבוד תלוי במה שכתוב בשטר. בכל מקרה, אין למחלוקת זו שום קשר עם המחלוקת לגבי השאלה אם גט צריך "מוכח מתוכו" בהעדר עדי מסירה¹⁷.

ג. סוגיות נוספות המתבארות לפי דברינו, ששטרי חוב הם שטרי ראייה

1. עדים המעידים שזה יוסף בן שמעון

גם הסוגיה של שטר שלווה בו יוסף בן שמעון מיושבת לפי הבנתנו בשיטת הרא"ש והשו"ע, ששטרי חוב הם שטרי ראייה ולא צריך בהם "מוכח מתוכו". הרמב"ם (הלואה פרק כד הל' ח) פסק:

שנים שהיו בעיר, שם כל אחד יוסף בן שמעון – אין יכולין להוציא שטר חוב זה על זה ולא אחר יכול להוציא עליהן שטר חוב, אלא א"כ באו עדי השטר בעצמם ואמרו: זה השטר שהעדנו עליו וזהו שהעדנו לו בהלואה.

מקור הלכה זו הוא במשנה (בבא בתרא קעב.), אולם הרמב"ם חידש שאם באו עדי השטר ואמרו שהם זוכרים את ההלוואה – עדותם מועילה. ה"מגיד משנה" הביא מחלוקת בהבנת פסקה זו ברמב"ם: לדעת יש מן המפרשים, גם הרמב"ם לא העלה על הדעת ששטר שאינו מוכח מתוכו יכול להפוך לשטר כשר, אלא שאם עדי השטר זוכרים את ההלוואה, הם יכולים להעיד ובכך לעשותו מלווה על-פה. אולם ה"מגיד משנה" עצמו כתב שדווקא אם עדים אחרים יבואו ויעידו על השטר הוי מלווה על-פה, אך עדי השטר עצמם, כיוון שהיו צריכים לשלש, היינו להוסיף סימן לשם יוסף בן שמעון כדי שאפשר יהיה לגבות בו, נחשבים כעדים שטעו, ולכן לא עשו שליחותם, ויכולים לכתוב שטר מחדש (כמבואר בגיטין ס"ג); וכיוון שהם יכולים לכתוב שטר מחדש, הם יכולים גם לומר מיהו בעל השטר ולהכשיר את השטר הקיים. ה"בית יוסף" (סי' מט) טוען שטענה זו, שהעדים נאמנים מתוך שיכולים

¹⁵ אמנם לעיל הבאנו ששיטת "קצות החושן" ו"נתיבות המשפט" היא ששטרי חוב הם שטרי קניין, אולם גם הם מודים שיש שטרי חוב שאינם שטרי קניין, כמו שמפורש בסוגיה (גיטין י'): לגבי שטר שחתומות עליו ערכאות של גויים. שטרות אלו לא יוכלו להקנות בכתיבה ומסירה מדאורייתא, אלא מתקנת חכמים.

¹⁶ כך נראה גם מדברי הרא"ש (בבא מציעא פרק א סי' לו), שמתקשה מדוע הר"ף מצריך שטר שיש בו קניין כאשר הוא כותב "לווה ואין מלווה עמו", שמה יהיה זה שטר מוקדם. לדעת הרא"ש, הקניין אינו מעלה ואינו מוריד, שהרי השעבוד מדאורייתא בכל מקרה, ואם משום קול "עדים החתומים על השטר מפקי לקלא ולא הקניין". וכן בבבא בתרא (פרק י סי' לא) שכאשר יש קניין יכולים העדים לכתוב בשטר את שעת הקניין, ואיננו נחשב לשטר מוקדם, "דכיוון שנכתב השטר עדים מפקי לקלא משעת הקניין". גישה זו אימץ גם הסמ"ע (סי' לט ס"ק ב) "כשקנה בקנין סודר לפני עדים... ודאי אין מקפיד בקלא, ואמרינן דמסתמא הוציאו העדים קול". לפי הסמ"ע, הסיבה שבמלווה על-פה אין העדים עושים קול היא שהעדים מבינים מכך שהלווה בעל-פה שאינו רוצה שיגלו לאחרים. ה"תורת חיים" (בבא בתרא קעה: ד"ה המלווה) התקשה, שכיוון שהעדים הם שמוציאים את הקול, מדוע אין קול למלווה על-פה? ותירץ: "מילתא דאיתאמרא באפי תרי אית בה משום לישנא בישא, הילכך אי ליכא אלא שנים עדים צריכים להזהר שלא להוציא קול משום לישנא בישא. אבל המלווה בשטר מסתמא הולך עם העדים אל הסופר לכתוב השטר, וכיוון דהוי מילתא דאתאמרא באפי תלתא – לית בה משום לישנא בישא". לפי דבריו, במלווה בשטר, כיוון שנעשה בפני שלושה (שני העדים והסופר) אין איסור לשון הרע לספר על כך שלוה, ולעומת זאת במלווה על-פה, שישנם רק שני העדים, איסור לשון הרע תקף, ולכן העדים לא יגלו.

¹⁷ הגמרא (גיטין כד:) ניסתה להסיק מזה שהגט מועיל כאשר יש שתי נשים עם שם זהה גם לגבי דין שטר חוב שאפשר לגבות בו. אולם הגמרא אינה עוסקת בבעיה של "מוכח מתוכו" אלא בבעיה של חשש שמדובר באדם הלא נכון, ולכן הפתרון הוא עדי מסירה, שמבררים שאין טעות בזיהוי. הגמרא (בבא בתרא קעב.) לומדת מזה "גרשתין היום" נחשב מוכח מתוכו, שגם "ליתיה ממך" נחשב מוכח מתוכו, אך היא איננה עוסקת בשאלה אם הצורך ב"מוכח מתוכו" בשטרי חוב נובע מאותו יסוד כמו בגטין.

לכתב שטר מחדש, תקפה אפילו לשיטת ר"י בתוספות בגטין, שצריך "מוכח מתוכו"¹⁸. והשו"ע (סי' מט סעי' ז) הכריע כדעת ה"מגיד משנה", נגד "יש מן המפרשים".

בעלי "קצות החושן" (סי' ק ד) וה"תומים" (סי' ק ח) התקשו לקבל הלכה זו: בעל ה"תומים" טען שהעדים אינם יכולים לכתוב שטר מתאריך ראשון, שהרי בתאריך הראשון השטר שנכתב היה פסול. בעל "קצות החושן" התקשה: מדוע יוכלו העדים לבצע את שליחותם, כאשר הלווה המשלח מתנגד כעת לכתיבת השטר? כללו של דבר, כיוון שלשיטת "קצות החושן" וה"תומים" שטר שאינו מוכח מתוכו פסול, דינו הוא כשטר שהרחיק שני שיטין אליבא דרבנו יונה, שכדי לתקנו צריך את דעת הלווה ולכתוב תאריך חדש.

כמו כן, ה"תומים" דחה את האפשרות להסביר שהשו"ע סובר כדעת האומרים שאין צריך "מוכח מתוכו", שהרי אז גם עדים אחרים, שאינם עדי השטר, יכלו להכשיר את השטר¹⁹. אולם נדמה שהפתרון להבנת השו"ע והרמב"ם הוא כמו ההצעה שכתב שם ה"תומים":

ואפשר דהם סבירא להו הואיל ושעבודא דאורייתא, ואם כן אף בלי שטר היה ראוי לגבות ממשעבדי, רק חז"ל תיקנו משום דלית ליה קלא, וכאן דעדים מעידים דזה יוסף בן שמעון האמיתי שלוה, אף שנכתב בשטר סתמא, מכל מקום בקול שהוציאו הוציאו להדיא על יוסף בן שמעון הלזה, ולכן גובים מיוסף בן שמעון הלזה.

בעל ה"תומים" אומר שאם נניח ששטרי חוב אינם אלא ראייה, ועיקר תפקידם ליצור קול, מובן מדוע דווקא עדי השטר יכולים להעיד שהתכוונו ליוסף בן שמעון הזה. זאת משום שעדי השטר הם שהפיצו את הקול, ואם הקול הופץ כראוי – ניתן לגבות ממשועבדים גם אם השטר לא נכתב כראוי. ה"תומים" עצמו דוחה רעיון זה על הסף, כיוון שלשיטתו שטרי חוב הם שטרי קניין, כנ"ל, אך לפי דברינו ניתן לאמץ את דבריו.

2. שטר שאין בו זמן

הלכה נוספת, שממנה עולה שלדעת השו"ע אין צורך ששטר חוב יהיה מוכח מתוכו, היא מה שנפסק בשו"ע (סי' מג סעי' א) לגבי שטר שאין בו זמן:

כותבין בשטר זמן הלואה, כדי שנדע מאיזה לקוחות יטרופו, שהלקוחות שקנו קודם זמן הלואתו אינו יכול לטרופו מהם. ואם לא כתב בו זמן – כשר לגבות בו ממנו, אבל אינו יכול לטרופו מהלקוחות, שיכולים לומר: קנינו קודם הלואתך. ויש מי שאומר שאם קנה אחר שראו העדים השטר כתוב וחתום – טורף מהם.

בשו"ע מבואר שתפקיד הזמן בשטר הוא לאפשר גבייה מלקוחותיו של הלווה, שהרי רק קרקעות שהיו ללווה בזמן ההלוואה השתעבדו למלווה לגביית חובו, והמלווה יוכל לגבות רק מלקוחות שקנו קרקעות אלו. מהגמרא (בבא מציעא ז'): עולה ששטר שאין בו זמן איננו פסול, אלא שאין גובים בו מלקוחות, מחשש שיגבה בשטר זה שלא כדין גם מלקוחות שקנו קרקעות מהלווה קודם ההלוואה, או שקנו קרקעות שרכש הלווה לאחר ההלוואה ולא השתעבדו לחוב, אלא אם התנה במפורש שישתעבדו.

לאחר הלכה בסיסית זו מביא השו"ע בשם יש מי שאומר את דברי רבנו ירוחם בספרו "מישרים" (נתיב ד חלק ב), שגם אם לא נכתב זמן בשטר, אם יש עדים שהלקוחות קנו את הקרקעות לאחר שכבר היה שטר חוב ביד המלווה, היינו שהקרקעות היו משועבדות לחוב – יכול לגבות מהלקוחות, למרות שמלשון השטר אין ראייה לגבייה מלקוחות אלו. אולם ה"תומים" (סי' ק א) מקשה על הלכה זו מהגמרא (עבודה זרה י):

ההוא שטרא דהוה כתיב ביה שית שנין יתירתא, סבור רבנן קמיה דרב' למימר: האי שטר מאוחר הוא, ניעכביה עד דמטיא זמניה ולא טריף.

¹⁸ מדברי ה"בית יוסף" עולה שלהבנתו, שאלת "מוכח מתוכו" בשטרי חוב תלויה בשאלת "מוכח מתוכו" בגטין, וזהו כטענת ה"תומים", "קצות החושן" ו"נתיבות המשפט", שסברו ששטר חוב הוא שטר קניין. אולם לדעתנו, דין "מוכח מתוכו" בשטרי חוב נובע מכך שכאשר השטר איננו מבורר, הוא איננו מוציא קול.

¹⁹ "נתיבות המשפט" (סי' מט ס"ק ט) לשיטתו (סי' מב) לגבי דבר שיכול להזדיין, שאין צריך "מוכח מתוכו" בשטר, התקשה מדוע עדים אחרים אינם יכולים להכשיר את השטר. ומתוך שדווקא עדי השטר רשאים לכתוב את השטר, כמו שאנו מוצאים שרק עדי קניין שייחד אותם לכך כותבים על שטר הקניין (סי' לט ס"ק ה). וכיוון שהלווה יודע שהם עשויים לכתוב שטר הוא מודיע דווקא להם על הפירעון, אך כל האחרים אינם רשאים, כיוון שיתכן שהלווה פרע ולא הודיע להם, ולכן גם אם יכתבו לא יהיה לזה דין שטר, אלא דין מלווה על-פה.

הגמרא אומרת ששטר שהיה כתוב עליו תאריך מאוחר בשש שנים, סברו חכמים לעכב את הגבייה בגלל התאריך שבשטר, למרות שראו את השטר לפני התאריך שכתוב בו. אומר בעל ה"תומים": מכאן ראייה שכאשר מגוף השטר אין ראייה על זמן השעבוד, איננו מתחשבים בעדות חיצונית שהשטר היה בעולם קודם, אלא אנו אומרים שהעובדה שהתאריך מאוחר או לא מפורש מראה שהמלווה מחל על השעבוד. לכן טוען בעל ה"תומים" שגם רבנו ירוחם לא דיבר אלא במקרה של שטר שיש בו קניין, שאז השעבוד חל בזמן הקניין ולא לפי הזמן שבשטר, שאינו אלא לראיה²⁰.

בעל "נתיבות המשפט" (ס"ק א) טוען שיש לחלק בין שטר מאוחר לבין שטר שאין בו זמן, ששטר שאין בו זמן דומה לשטר שלא נכתבה בו אחריות, שאנו אומרים "אחריות טעות סופר" ואיננו אומרים שהתכוון שלא לשעבד; מה שאין כן בשטר מאוחר, שדומה לשטר שנכתבה בו מקצת אחריות, שהרי נכתב שעבוד מתאריך מסוים, ובוהו אנו אומרים שכיוון שכתב מקצת לא התכוון להשתעבד אלא באותו מקצת (וכשיטת הרמ"א (ס"י קיב סע' א), על-פי ה"נימוקי יוסף", בשאלה אם אומרים "אחריות טעות סופר" לגבי שעבוד נכסים שנקנו לאחר ההלוואה).

גם אם נקבל את דברי בעל "נתיבות המשפט", שלא הייתה כאן כוונה למחול על השעבוד, עדיין השטר איננו מוכח מתוכו, שהרי אין ברור מתוכו ממתי נשתעבד. דבר זה מהווה ראייה נוספת לכך שלדעת השו"ע אין צורך ששטר חוב יהיה מוכח מתוכו²¹.

3. שטר שכתוב בו "ניסן" סתם

הלכה נוספת שממנה עולה שאין דין "מוכח מתוכו" בשטרי חוב היא מה שנפסק בשו"ע (ס"י מג סע' כג) בעניין שטר שזמנו "ניסן":

ראובן ושמעון, שיש לכל אחד מהם שטר על לוי, בשל ראובן כתוב "בכחש בניסן", ובשל שמעון כתוב "בניסן" סתם, ואין ללוי אלא שדה אחת שאין בה כדי חובות שניהם, נותנים אותה לראובן, דשמה שטרו של שמעון היה בסוף ניסן. וכן אין שמעון יכול לטרוף מלקוחות שקנו מלוי מאייר ואילך, שיאמרו לו: זמנך מאחד בניסן, והנחנו לך מקום לגבות חובך, והוא אותו שדה שגבה ראובן, כי שלא כדן גבה, שאתה מוקדם לו. לפיכך אם יכתבו הרשאה זה לזה, יגבו מלקוחות שקנו מאייר ואילך.

המקור לדין זה הוא בגמרא (כתובות ד:). וטעמו הוא שהשטר שכתוב בו "בניסן" סתם הוא מסופק, שמא הכוונה היא לכ"ט בניסן או לא בניסן, ולכן ידו של בעל השטר על התחונה: כיוון שיתכן שהכוונה לכ"ט בניסן, בעל השטר שכתוב בו ה' בניסן קודם בגבייה, וכיוון שיתכן שהשטר זמנו א' בניסן, בעל השטר שכתוב בו "ניסן" סתם אינו יכול לגבות שטר זה מלקוחות, שהרי הם אומרים לו הלקוחות "זמנך א' בניסן, והנחנו לך קרקע בן חורין לטרוף ממנה, ומי שזמנו ה' בניסן שלא כדן טרף".

רש"י (שם ד"ה הנהו) פירש מקרה זה בגמרא בשטר מכר באחריות, שזה שזמנו ה' בניסן זוכה בשדה, וזה שזמנו בניסן סתם אינו מממש את אחריותו. הריטב"א והרא"ה ביארו שלפי פירוש זה אין לגרוס בגמרא "הנחתי לך מקום לגבות ממנו" (ולפי הר"ן שורה זו היא לאו דווקא), אלא שטוען המוכר שאין לו אחריות, כיוון שהיה על הלוקח שזמנו בניסן סתם לקבל את הקרקע שקנה בשטר. אולם השו"ע פסק כרמב"ם, שפירש את הסוגיה בשטרי הלוואה. והריטב"א והר"ן הביאו את שני הפירושים.

הרא"ה בחידושו (שם ד"ה הנהו) מתקשה בפירוש שמדובר בשטרי הלוואה:

ומיהו בשטרי הלוואה סתמא, לא אתיא דהא פרישנא שאין שעבוד השטר חל אלא מזמן שמוכח מתוכו, וכיוון שכן אפילו היו שם עדים דהוא בר חד בניסן ראוי לכתוב לו טירפא מאחד מאייר ואילך, שאין השעבוד חל אלא מאייר אלא בשטר אקנייתא...

²⁰ מקרה נוסף שבו מודה ה"תומים" שמועילים עדים על כך שהמלווה קדם, למרות שאין זמן בשטר, הוא לגבי בני חורין. שם אין משמעות לתאריך שבשטר, כיוון שהגבייה מבני חורין איננה תלויה בקול. זאת מתוך הנחה שיש מושג של קדימה במלווה על-פה, כפסק השו"ע על-פי הרשב"א (ס"י קד סע' ג). אולם הר"ן, הרא"ה והריטב"א (שם) כתבו שלא ניתן להעמיד את דין "שודא" בגבייה מבני חורין, מפני שבמלווה על-פה אין קדימה, וכן הביא הרמ"א בשמו של הר"ן (ס"י קד סע' א).

²¹ גם בעל "נתיבות המשפט" מודה לדברינו, שעמדת השו"ע היא שאין צריך "מוכח מתוכו" בשטרות, כפי שהזכרנו בשמו (ס"י מב ס"ק א), אלא שלדעתו עמדה זו נובעת מכך שהכרענו להלכה גם בגטין ובשאר שטרי קניין שאין צורך ב"מוכח מתוכו", ולא משום ששטרי חוב הם שטרי ראייה. לכן, במקום שהשטר פסול, כמו שהשאיר שני שיטין או שכתב "רחל" במקום "לאה", לא הסכים עם עמדתנו, שניתן להכשיר את השטר בלי דעת הלווה ובלי לשנות את התאריך.

הרא"ה טוען שכיוון שהשטר צריך להיות מוכח מתוכו, ואין מקום לבירור חיצוני, לא ברור מדוע הלקוחות יכולים לטעון כלפי מי שמחזיק שטר שזמנו בניסן סתם "הנחנו לך מקום לגבות" ומי ששטרו בה' בניסן טרף שלא כדין. הרי כיוון שהשטר שזמנו בניסן סתם אינו מוכח מתוכו לגבי תאריך שלפני כ"ט ניסן, הוא לא יכול היה לגבות בשום אופן לפני מי שזמנו ה' בניסן. לכן מעמיד הרא"ה את הסוגיה בשטר שיש בו קניין, שם מועד הקניין הוא הקובע. בעלי ה"תומים" (סי' כו) ו"קצות החושן" (סי' ז) מקשים את קושיית הרא"ה ומסיקים כמסקנתו, אולם ברמב"ם ובשו"ע אין לכך שום רמז, ואם כן מוכח ששיטת הרמב"ם והשו"ע היא שאין צריך "מוכח מתוכו" בשטרי חוב.

4. טעות בתאריך שבשטר

בשו"ע (סי' מג) ישנה סתירה לכאורה בסוגיה זו. בסעיף ה כתב השו"ע את דברי המרדכי במסכת ראש השנה (סי' תש):

אם כתב "ברביעי לשבת, כ"ב לתשרי", ונמצא שאינו מכוון, שרביעי בשבת של תשרי של אותה שנה היה ביום ארבע ועשרים – אפילו הכי כשר.

פסיקה דומה אנו מוצאים בתשובת הרא"ש (כלל מה סי' כה), שם כתב על יום רביעי שהוא כ' בשבת, למרות שבפועל היה כ"ב בשבת. מכאן משמע שבמקום שיש טעות בתאריך, השטר כשר ואינו נחשב מוקדם. לעומת זאת, בסעיף ט כתב השו"ע את תשובת הרשב"א (ג סי' ד):

שטר מתנה שהיה לו לכתוב בשנת נ"ח, וכתב בשנת נ"ז, ומוכיח מתוכו שהוא טעות סופר, שכתוב בו "ותנו לפלוני חתני", ובזמן נ"ז עדיין לא היה חתנו, וחתום בשטר גברא רבא בתורה ובחסידות – אין כל זה מציל מלפסול השטר.

כאן פסק השו"ע שלמרות שיש ראייה בגוף השטר שהתאריך אינו נכון, שהרי הזכיר בשנת נ"ז שהוא חתנו, והחתונה הייתה רק בנ"ח, מכל מקום נחשב השטר למוקדם ופסול.

הסמ"ע (סי' יד) עמד על סתירה זו, וניסה ליישב שיש לחלק בין הטעות שרביעי היה כ"ב, שלכולם ידוע שהיה כ"ד – וזו טעות שהיא בגדר "מוכח מתוכו", לבין למקרה של חתן – שלא כולם יודעים שהחתן בנ"ח ולא בנ"ז. בעל ה"תומים" (סי' מט ס"ק ה) סמך ידיו על תירוץ זה, והוכיח מכאן את שיטתו, שצריך "מוכח מתוכו" בשטרי חוב.

אולם בלשון השו"ע, שכתב על המקרה שברשב"א ש"מוכיח מתוכו שהוא טעות סופר", וברשב"א עצמו שכתב "דאין מכשירין את המוקדם, אף על פי שהקדמתו ניכרת", נראה שהעובדה שהטעות מוכחת מתוך השטר אין בכוחה להכשיר את השטר. מה עוד שלפי דברינו לעיל בשיטת הרא"ש קשה לומר שיסוד דבריו הוא שהטעות מוכחת מתוכו, שהרי הרא"ש אינו מצריך "מוכח מתוכו" בשטרי חוב.

לכן נראה יותר לקבל את תירוץ השני של הסמ"ע, שבתשובת הרשב"א יש חשש שיגבה שלא כדין, מה שאין כן במקרה של המרדכי והרא"ש, שם כיוון שהתאריך סותר את עצמו אין אפשרות שיגבה שלא כדין. לאור זאת, אין מכאן הוכחה ששטר חוב צריך להיות מוכח מתוכו.

5. שני שטרות היוצאים ביום אחד

כבר הזכרנו לעיל את סוגיית הגמרא (כתובות ד.ד.) שדנה במקרה שבו באים שני אנשים לתבוע קרקע אחת מתוקף שטר שמקנה לשניהם זכויות זהות בתאריך זה באותה קרקע. הגמרא אומרת שלפי השיטה שעדי חתימה כרתי חולקים, כיוון שהולכים לפי מה שכתוב בשטר – זכו בשווה; אך לפי השיטה שהולכים אחרי המסירה, כפי שנפסק להלכה, רק אחד מהם זכה, וצריך לברר מיהו. כיוון שאין בידנו לברר – יש ללכת אחרי הכרעת הדיין.

הרי"ף (כתובות מה: מדפי אלפס) מביא את דעת רב האי גאון, שטוען שהמחלוקת היא גם בשטרי חוב, ולכן ההלכה היא שגם בשטרי חוב עושים "שודא דדיני". אולם הרי"ף הנ"ל, הרא"ש (פרק י סי' יג; פרק ט סי' יד) הר"ן (נד. מדפי אלפס) והריטב"א (צד: ד"ה ואמרינן דכ"ו) כתבו שהלכה זו נאמרה בשטרי קניין דווקא, וכך נפסק בשו"ע (סי' קד סעי' ז). נימוק לחילוק זה כתב הרא"ש:

לפי שיש חילוק בין קנין לשיעבוד דקנין, מכר או מתנה – כל הקודם בקנין זכה, אבל השיעבוד אינו חל עליו אלא מאותה שעה שמוכיח מתוך השטר שחל השיעבוד, דהיינו ממחרת יום הכתיבה, ובו ביום שנכתב השטר אין הוכחה בו מתי התחיל השיעבוד, בבקר או בערב, והארכתי לעיל בפרק הכותב (סי' יא).

הרא"ש כאן קובע שבשטרי מכר אין הולכים לפי הזמן שבשטר, מפני שמה שקובע הוא המסירה, אך בשטרי חוב צריך ללכת לפי מה שמוכח בשטר. ולכאורה, דברי הרא"ש כאן סותרים את דברינו לעיל, שלשית הרא"ש לא צריך "מוכח מתוכו" בשטרי חוב. אולם נראה לומר שיש לחלק, שמה שכתב הרא"ש שצריך ללכת לפי מה שמוכח מתוך השטר הוא דווקא בשטר שנכתב בו יום מסוים, והספק שלנו מתערר בתוך אותו יום. דווקא במציאות זו אומר הרא"ש שאין שייך לברר על-ידי עדות חיצונית מי קדם, כיוון שיום הוא יחידת הזמן הקטנה ביותר לעניין שעבוד, במקום שלא נהגו לכתוב שעות, לכן אין משמעות להקדמה או לאיחור באותו יום, כמו שכתב בהעתיקו את דברי הרא"ש בפרק הכותב (פרק ט ס"י יא):

ועוד אי לאו דשני שטרות היוצאין ביום אחד חולקין, לא הוה אמרינן דלוה ולוה ואחר כך קנה חולקין. אלא מאי טעמא, אמרי' התם חולקין משום דשיעבודא דתרווייהו בהדי הדדי קא אתו. וכן נמי כששניהם יוצאין ביום אחד, שיעבודא דתרווייהו בהדי הדדי קא אתו. ולהכי תנן היו כולן יוצאות ביום אחד בשעה אחת חולקין בשה. וחדא יומא באתרא דלא כתבי שעות כחדא שעתא באתרא דכתבין שעות דמי. הלכך חד טעמא נינהו וחד דינא נינהו.

הרי"ף והרא"ש משווים את המצב של שני שטרות ביום אחד לאדם שלווה משני אנשים ואז קנה שדה, ולשתי שטרות באותה שעה; היינו, הם סבורים שזהו מצב שבו שני השעבודים חלו בבת אחת. אבל בשני שטרות שיוצאים על חודש אחד, כמו במקרה של חודש ניסן שהזכרנו, או שנה אחת – ודאי שעדים יכולים לומר איזה מהם מוקדם ולגבות, אף-על-פי שהתאריך אינו מוכח מתוך השטר. זאת בניגוד לעמדת הר"ן, הרא"ה והריטב"א שהבאנו לעיל, שהבינו שהטעם להליכה על-פי הכתוב בשטר הוא שהשטר הוא זה שיוצר את הקול, ולפי זה כל תאריך שאינו מוכח מתוך השטר אין מתחשבים בו.

סיכום

טענתנו במאמר זה היא שאין קשר בין המחלוקת לגבי הצורך ב"מוכח בתוכו" בגטין למחלוקת אם צריך "מוכח מתוכו" בשטרי חוב.

בגט, שמה שכתוב בו יוצר את הקניין, יש ללכת על-פי הכתוב בשטר, אלא שיש להסתפק אם לצורך הבנת הכתוב בשטר ניתן להיוועץ בעדים. לעומת זאת, בשטרי חוב, שהם שטרי ראייה ועיקר תפקידם ליצור קול, השאלה המרכזית היא כיצד נוצר הקול, אם על-ידי העדים החתומים בשטר או על-ידי השטר עצמו.

לדעתנו, השו"ע הכריע בשאלה זו כדעת הרא"ש והרמב"ם, שהעדים הם המפיצים את הקול, ולכן יש להתחשב בדבריהם ולא רק בלשון השטר. דבר זה עולה מהסוגיות שהובאו בסימן מט:

א. השו"ע הכשיר שטר שכתוב בו "רחל" במקום "לאה", כשידוע לנו שהיה שם טעות סופר, כדעת הרא"ש (סעי' ה).

ב. השו"ע הכשיר שטר חוב לחייב את יוסף בן שמעון כשיש שניים כאלה, כאשר עדי השטר מעידים על איזה משניהם מדובר (סעי' ז).

כך גם עולה מהסוגיות שהובאו בסימן מג:

א. השו"ע התיר לגבות בשטר שאין בו זמן כשבאו עדים על זמנו (סעי' א).

ב. בשטר שזמנו ניסן סתם, טען השו"ע שלא יוכל לגבות מהלקוחות, כיוון שיאמרו לו "שמא שטרך קדם", ומשמע שהוא ספק (סעי' כג).

הבסיס לטענתנו שיש חילוק בין גטין לשטרי חוב הוא חוסר ההתאמה בין שיטת הרא"ש, הר"ן והרמב"ן בגטין לשיטתם בשטרי חוב.

בעלי ה"תומים" "קצות החושן" ו"נתיבות המשפט", שחיברו את דין "מוכח מתוכו" בשטרי קניין (ס"י מב) לדיני שטר חוב (ס"י מה); מט) הם לשיטתם, שסברו ששטרי חוב הם שטרי קניין. אך אנחנו ניסינו להראות שבסוגיות נראה ששטרי חוב הם שטרי ראייה, כמו שעולה מדברי התוספות (גיטין כ: ד"ה וכותב) וברא"ש (בבא בתרא פרק י ס"י כג).